

İNGİLİS DİLİNİN AFRO-AMERİKAN VARIANTININ BEYNƏLXALQ MİQYASDA YERİ

Pərvanə İSMAYILOVA

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Giriş

Müasir qloballaşan dünyamızda ingilis dili ən geniş yayılmış dillərdən biri olmaqla, Hind-Avropa ailəsinin german dil qrupuna aiddir. Ümumiyyətlə, bu dil uzun inkişaf yolu keçməklə əlifbası VII əsrdə yaranmışdır. İngilis dili leksik tərkibinə görə dünyada ən zəngin dildir. Dilin lüğət tərkibinin demək olar ki, çox hissəsini digər dünya dillərindən alınmış sözlər təşkil edir. Bu dildə ilk dəfə olaraq orta əsrlərin əvvəllərində İngiltərədə danışmağa başlamışlar. Hazırda, təxminən 370 milyondan çox insan ingilis dilindən ana dili kimi istifadə edir. Bu dil çin və ispan dillərindən sonra üçüncü yeri tutur. Məhz bu baxımdan ingilis dili bir çox dünya dövlətlərinin tədris müəssisələrində aparıcı xarici dil kimi tədris olunmaqdadır. Belə geniş vüsət aldığına görə ingilis dili müasir eranın “dünya dili” (“world language”, “lingua franca”) hesab edilməkdədir.

İngilis dilinin Afro-Amerikan variantının yayımla ərazisi dəqiq diferensiyaya malik olmayan, variantların özəliklərinin qorunması ərazisi hesab edilir. Kanada əhalisinin danışdığı ingilis dili öz normaları olan bir variantdır. İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı kanadalıların Kanadada ilk məskunlaşma dövründən başlayaraq burada yayılmağa başladı. Yeni həyat şəraiti dilin dəyişmiş gerçəkliyə uyğunlaşmasını tələb edirdi, buna görə də dildəki ilk innovasiyalar, çox da olmasa da artıq bu dövrdə qeyd olunur.

İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı məsələsinə müasir dövrdə izahlı şəkildə aydınlıq gətirilmişdir. Azərbaycan dilində İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı məsələsi bir o qədər geniş şəkildə tədqiq olunmamışdır. Məhz buna görə də İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı beynəlxalq miqyasda yerinin araşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı beynəlxalq miqyasda yerinin araşdırılması Azərbaycan dilçilik elmi üçün aktualdır və bu da məqalədə araşdırmaların ana xəttini təşkil edir.

İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı və müasir sosial linqvistikə

İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı Amerika siyasi tarixinin ən mühüm hissəsidir. Beləliklə, ABŞ-da danışılan ingilis dili versiyası “Amerika İngilis dili” adlanır. “Variasiya və müxtəliflik” termini bir sıra səbəblərə görə daha uyğun hesab edilir. ABŞ-da danışılan dil etimoloji baxımdan regional variant sayılsa da, ədəbi normalara uyğun formaya malik olduğundan, “standart amerikan” hesab olunur, onu heç vaxt dialekt adlandırmaq olmaz (Бенвенист, 1974, 87).

Beləliklə, bu tərifə görə dialektlərin ədəbi forması yoxdur və Afro-Amerikan variantının ədəbi normalara uyğun formaya malik olduğunu nəzərə alsaq, onun dialekt olmadığını əminliklə söyləmək olar. Afro-Amerikan variantı ABŞ-da danışılan ingilis dilinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən söz və ya müntəzəm ifadə kimi müəyyən edilə bilər. Amerika xalqının ingilis dilinə ilk və ən böyük töhfəsi Şimali Amerikanın heyvan və bitkilərinin adlarını çəkmək ehtiyacı olmuşdur.

1608 və 1612-ci illərdə corn” (taxıl) və “catfish” (dəniz pişiyi) kimi yeni sözlər və 1609, 1613-cü illərdə alınmış “raccoon” (yenot) və “moose” (amerika sığıntı) kimi sözlər hindlilərin danışdıqları dillərdən götürülərək xalqa daxil olmuşdur. Beləliklə, Afro-Amerikan variantı standart ingilis dilindən tələffüz, bir sıra kiçik qrammatik xüsusiyyətlər və ən əsası lüğət tərkibinə görə fərqlənir.

Dilin tarixini öyrənərkən ən mühüm amillərdən birini qeyd etmək lazımdır ki, Afro-Amerikan variantının meydana çıxması ilk koloniyaların yarandığı 17-ci əsrə təsadüf edir (The Right Word....., 1985, 89).

Kolonyalar inkişaf etdikcə ABŞ-da danışılan ingilis dilinin inkişafını sürətləndirdilər. Bu təsir bir sıra əlamətdar hadisələrdə özünü göstərdi. Belə ki, 1621-ci ildə - “Təşəkkür Günü” (ABŞ-da, eləcə də Kanadada qeyd olunur), 1636-cı ildə - “Dövlət məktəbinin açılışı” (Public school), 1696-cı ildə - “Məzun Günü” və 1676-cı ildə sərhədlərin dəyişməsi bunun ən bariz nümunəsidir.

Beləliklə, bir vaxtlar Şotlandiya-İrlandiyada istifadə edilən ifadələrin əksəriyyəti bu gün də üstünlük təşkil edir. Məsələn: “cabin” – “daxma”, “koma”, “kabin deməkdir”. “Afro-Amerikan variantı” ifadəsi ilk dəfə Müstəqillik Bəyannaməsini imzalayan, Amerikaya 18-ci əsrin sonlarında Nyu Cersi Kolleci və Prinстон Universitetinin prezidenti olmaq üçün gedən şotland alimi Con Visperspunun əsərlərində istifadə edilmişdir. Afro-Amerikan variantına böyük maraq göstərən Con Visperspunun bu mövzuda bir sıra maraqlı məqalələr də təqdim edib. O, savadlı adamların nitqində vulqarizmlərin, qrammatik səhvlərin işlədilməsinin qəti əleyhinə idi. Con Visperspunun “Amerikançılıq” ifadəsi yalnız müstəmləkəçilik və spesifik mənada işlənmişdir.

Visperspunun qeyd edirdi ki, o, eyni təbəqədən olan, eyni mənəsbə sahib insanların nitqində mütəmadi olaraq qrammatik səhvlərə yol verilməsi, vulqarizmlərdən istifadə hallarına rast gəlirdi. Visperspunun Amerikada gündəlik nitqdə müəyyən qədər vulqar ifadələrdən istifadə hallarını müşahidə etməsinə baxmayaraq, o vulqarizmin Amerikada Böyük Britaniyaya nisbətən daha geniş vüsət almasından bəhs etməmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, terminlərin və idiomatik ifadələrin İngilis dilinin Amerika variantında istifadə xüsusiyyətləri bir qədər fərqliliklə müşayiət olunur, lakin bu onların dildə düzgün işlənmədiklərinə istinad etmir, bu hal yalnızca onların Amerikanın inkişafının bəhrəsi olduğuna işarə edir (Williams, 1986, 67).

Afro-Amerikan variantı ifadəsi tamamilə, əmələ gəlmə və əhəmiyyət baxımından “Scotticism” sözünə oxşardır. Hələ 18-ci əsrə qədər Britaniya və Amerika ingiliscəsi demək olar ki, heç bir fərqlilik nümayiş etdirmədən, bir-biri ilə qırılmaz surətdə vəhdət təşkil edirdilər. 1700-cü ildə bir sıra İngilis xalqlarının Amerikaya immiqrasiyası istifadə olunan dili büsbütün dəyişirdi. Lap əvvəllərdə də olduğu kimi, Amerika həyatının kosmopolit təbiətinin dil və xüsusilə lüğət üzərindəki təsiri özünü açıq-aşkar biruzə verirdi. Baxmayaraq, Amerika və Britaniya ingilis dilləri bir-birilə qarşılıqlı surətdə vəhdətdədir, lakin ünsiyyət zamanı kifayət qədər anlaşılmazlığa və səhvə gətirib çıxaran hallara da rast gəlmək mümkündür.

Nikolson Marqaret qeyd edirdi: “Britaniyalılar və Amerikalılar, əsasən, ümumi bir dil vasitəsilə bir-birlərindən ayrılırlar”. Afro-Amerikan variantının yaranma tarixi necədir? Bu tarix hansı köklərə və mənbələrə əsaslanır? “Amerika Dilçiliyi”nə keçidi şərtləndirən əsas əlamətlərdən bir ilk şəhərciklərin yaranması idi, belə ki, Amerika dialektinin əksər toxumları və bir sıra regional formalar elə ilk

yaşayış məntəqələrinin yaranması ilə bağlı idi. Böyük Britaniyada ilk şəhərciklər Bostonda, 17-ci əsrin əvvəllərində Bay Kaloniyasında, 18-ci əsrin əvvəllərində Londonda, Connecticutda salınmışdır (Kazarçeva, 1998, 54).

Orta Atlantik Regionunda ilk yaşayış məntəqələrinin əsası New Yorkda (Yeni Amsterdam adlandırılmış və 1644-cü ildə İngiltərə tərəfindən Hollandiyadan alınmışdır) və Pensilvaniyada Filadelfiya ilə birlikdə 1681-ci ildə, əsasən, Uilyam Pen tərəfindən əsası qoyulmuşdur. Cənubi Atlantik regionunda yaranmış ilk yaşayış məntəqələrinə 1607-ci ildə əsası qoyulmuş Virciniyanın “Ceymstaun kaloniyası” və 17-ci əsrin sonlarında Cənubi Karolinadakı “Charleston kaloniyası” aiddir. Bu ərazilərdə yaranmış ilk yaşayış məntəqələri, əsasən, Amerika Dialektinin əsas mənbələri kimi çıxış edirdilər.

Elə sözlər var ki, onların mənaları Atlantik okeanının hər iki tərəfində yaşayanlar üçün tanışdır. Buna baxmayaraq, elə sözlər də məlumdur ki, onların mənaları hər iki variantda eyni deyildir. Amerikan ingiliscəsinin lüğət fonduna yeni leksik elementlərin daxil olması prosesi müstəmləkəçilərin əsl Amerika dillərindən çoxlu sayda mənşəyi məlum olmayan flora, fauna və topoqrafiya sahələrinə məxsus sözləri mənimsəmələri ilə başladı. Belə sözlərə misal olaraq, “opossum” (opossum-kisəli heyvanlar növünə aiddir), “raccoon” (yenet), “squash” (bu söz əsasən, “kudu, balqabaq” mənasında işlədilir) və “moose” (Amerika sığını) göstərmək olar.

Üç əsrdən daha çox bir müddətdə Amerika lüğət tərkibi Britaniya (İngilis) lüğət fondundan tam və ya qismən asılı olaraq inkişaf etmiş və yaranmış yeni mühitin də bu lüğət fondunun inkişafına böyük təsiri olmuşdur.

İngiltərədə “to advocate” (vəkillik etmək), to placate (plakat çəkmək), “to antagonize” (ziddiyyət yaratmaq) terminlərinə qarşı ədəbiyyatçılar 19-cu əsrdə müharibə elan etmişlər. Çünki bu sözlərin yerli hinduların dilindən götürüldüyü güman edilirdi.

Bəzən yeni terminlər siyasi məqsədlər üçün yaradılır və dildə də uzun müddət işlədilir. Məsələn, “superdövlətlər” olan Birləşmiş Ştatlar və Sovetlər İttifaqı (dağılmazdan əvvəl) bəzi müstəmləkə zülmündən azad olmuş ölkələri “Third World” (Üçüncü Dünya) ölkələri, yaxud “underdeveloped” (inkişaf etməkdə olan) ölkələr adlandırmışlar.

Spesifik söz yaradıcılığının mühüm xüsusiyyətlərindən biri terminlərin yaradılmasıdır. İngilis dilində söz “rat-race” sürətli yarış, “consolium” (məsləhət, məşvərət), “confrontation” (qarşıdurma), “update” (hazırkı) və s. kimi terminlər yaradılır. Elə yeni sözlər, terminlər meydana çıxır ki, onların əksəriyyəti demək olar ki, müəyyən şeylərə verilən ad kimi üzə çıxır, yaranır. Məsələn, “a bubble car” (avtomobil) termini maşının yuxarı hissəsi, damı plastmas materialdan

düzəldilmişdir, həm də köpüyə bənzədiyi üçün bu maşına həmin ad “a bubble car” köpük maşını adı verilmişdir. Məsələn, “paper pack” (kağız torbacıq) termini də öz mənasını məhz aid olduğu şeydən almışdır. Belə ki, əvvəllər mağazadan kitab alan zaman həmin kitabı kağız torbacıqda büküb verərmişlər, sonralar isə bu hadisə getdikcə yayılmış, təkcə kitab deyil, başqa yerlərdə də bundan istifadə olunmuşdur ki, həmin termin “kağız torbacıq” mənasını daşımışdır (Мешков, 1976, 89).

Yeni söz və terminlərin yaranması və məna dəyişiklikləri demək olar ki, 1960-1980-ci illərdə aparılmış statistik məlumatlara əsasən (bu dövrdə çoxlu kitab və jurnallar nəşr olunmuşdur ki, bunlarda da heç şübhəsiz, xeyli sözlər və mənalar öz əksini tapmışdır) tədqiq olunmuşdur. Hər hansı bir sözün strukturu, yaxud mənası Britaniya ingiliscəsinə oxşamadığı halda, dərhal onu “amerikanizm” adlandırmaq səhv olardı. Bu məsələdə də israfçılıqdan yan keçə bilməyənlər “amerikanizm” hesab olunan sözlərə qarşı müəyyən dövrlərdə mübarizə aparmışlar. Ancaq süni vasitə və üsullar dilin təbii inkişafının qarşısını ala bilməmişdir (Rickford, 1998, 20).

Afro-Amerikan variantında yeni sözlərin yaranmasına təkcə yeni texnika deyil, həmçinin də yeni texnoloji dəyişikliklər zəmin yaratmışdır. Məsələn “gasoline” (benzin), “alcohol” (alkoqol, spirt) terminlərinin yaranması ilə əlaqədar bunlara aid oxlu derivativlər meydana gəlmişdir. Adamların benzinə, yaxud spirtə olan tələbatı ilə də ya da benzinin, spirtin qiymətinin qalxıb-düşməsi ilə əlaqədar terminlər yaranmışdır. Belə texnoloji dəyişikliyə dair terminlər (təyyarə və avtomobillərdə qəza və digər təhlükəsizlik texnikası ilə əlaqədar terminlər, İkinci Dünya Müharibəsi zamanı yaranmış terminlər və s.) artırmaq da olar.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında ilk Afro-Amerikan variantının lüğəti 1816-cı ildə Con Fikkerin rəhbərliyi altında Amerika Birləşmiş Ştatlarında çox işlənən söz və ifadələrin lüğəti” adı ilə çap olunmuşdur. Con Fikkerin lüğətin girişində göstərir ki, o, həmvətənlərinə ölkəsinin dilinin saflaşdırmaq arzusu ilə bu lüğəti hazırlayıb. Onun bu təşəbbüsünü bütün dünyada öz “Vebster” lüğəti ilə məşhur olan Noah Vebster onun haqqında bir az geniş danışmaq qərarına gəlir. Noah Vebster deyirdi ki, yeni sözlər (o, “amerikanizm”ləri nəzərdə tuturdu) ingilislərin icazəsi olmadan da yaranacaqdır, çünki artıq mübarizə başlanmışdır.

Daha mükəmməl Afro-Amerikan variantının lüğəti 1848-ci ildə Con Bartlet tərəfindən çap edildi. Müəllif üç il Meksika ərazisi ilə sərhəddə işləmiş və bu müddət ərzində sərhəd həyatından topladığı yeni sözləri lüğətə daxil etmişdir. Bilyam Dnin habelə yazırdı: “Bizim romançılar çalışırlar bütün epizodları amerikanca yazsınlar. Eybi yoxdur, yazsınlar. Çünki onlar da Amerikada doğulublar, indi onların növbəsidir. Amma mən istərdim ki, onların qəhrəmanları düzgün amerikan variantında danışsınlar, yəni tennensiyalı, bostonlu, filadelfiyalı kimi öz dialektlərində danışsınlar, Nyu York aksentində danışsınlar.

Afro-Amerikan variantının lüğətinin olması üçün həddindən artıq fəaliyyət göstərən hazırda bütün dünya ölkələrində məşhur olan “Vebster lüğətləri” -nin yaradıcısı və müəllifi olmuş Noah Vebsterin böyük zəhməti olmuşdur. Xarici dil mütəxəssisləri, daha doğrusu, ingilis dilini öyrədənlər, onun leksikologiya, leksikoqrafiya və eləcə də lüğət ilə məşğul olan hər bir şəxs üçün Noah Vebster haqqında məlumata malik olmaq çox maraqlı olardı. Çünki dünyanın elə bir kitabxanası, kitab mağazası yoxdur ki, orada “Vebster” ingilis dili lüğəti olmasın. Amma həmin lüğətlərdə də Vebsterin şəxsiyyəti, tərcümeyi-halı haqqında heç bir məlumat yoxdur.

Nəticə

Afro-Amerikan mədəniyyəti və dili əvvəldən Amerika mədəniyyətinə öz təsirini göstərmişdir. İngilis dilinin Afro-Amerikan variantı 1970-ci illərdə birdən-birə tədqiq edilmədi (bu termin "Ebonika" adlandırılırdı).

Araşdırma zamanı əldə edilən nəticəyə görə ingilis dilinin Afro-Amerikan variantının leksikasının formalaşmasında digər, lakin ən mühüm mənbə kulturoloji amillərdir. Bu amil dil ilə milli mədəniyyətin qarşılıqlı təsir və əlaqəsindən qaynaqlanır. Bu varianlarda leksik fərqin qrammatik və fonetik fərqdən qat-qat böyük olması Amerika və Afrika cəmiyyətlərinin kulturoloji fərqləri ilə bağlıdır. Bu leksik fərq Amerika və Afrika cəmiyyətinin maddi-mənəvi mədəniyyətindən, adət-ənənələrindən, coğrafi quruluşundan doğur. Kulturoloji amil olaraq adət-ənənələrin, bayramların dilə təsirində realilər xüsusi rol oynayır.

Açıqlama bəyanatı

Müəllif tərəfindən hər hansı potensial marağın toqquşması ilə bağlı məlumat verilməmişdir .

Əlaqə

E-mail: ism.parvana@gmail.com

Ədəbiyyat:

- The Right Word at the Right Time (A guide to the English language and how to use it) (1985) Readers Digest, 240 p.
- Rickford, John R.(1998). The Creole Origins of African American Vernacular English: Evidence from copula absence. In: African American English, ed. by Salikoko S. Mufwene, et al. London: Routledge. 30 p.
- Williams M. J. (1986).Origins of the English Language. New York: Free press,436 p.
- Мешков О.Д.(1976). Словообразование современного английского языка, Москва, 390 p.
- Казарцева О.М. (1998).Культура речевого общения: теория и практика обучения: учебное пособие. М.: Флинта; Наука, 212 с.
- Бенвенист Э. (1974).Общая лингвистика. М.: Прогресс, 448 с.
- Лихачев Д.С. (1984).Литература - реальность - литература. Л.: Сов. писатель, 271 с.

Məqaləyə istinad: İSMAYILOVA Pərvanə. İngilis dilinin Afro-Amerikan variantının beynəlxalq miqyasda yeri .Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı.Nömrə 24, 2022. Səh:84--92. DOI: 10.30546/2616-4418.24.2022.84

SUMMARY

The place of the Afro-American version of the English language on a global scale

Parvana Ismayilova

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

The article examines the place of the Afro-American version of the English language in the international arena, and extensive research has been conducted on this topic. It has been established that cultural diversity in Africa and in America is the basis for the fundamental role of linguocultural factors in the formation of the variants of English that we have studied. The formation of a new way of life, the new realities that Americans face, the unique economic and political development of these countries, and the words taken from the languages of indigenous Indians and immigrants led to the formation of a unique lexicon of African-American variants of English.

Keywords: *English, variant, international, African-American, global scale*

РЕЗЮМЕ

Место Афро-Американской версии Английского языка в мировом масштабе

Парвана ИСМАИЛОВА

Азербайджанский Университет Языков, Баку, Азербайджан

В статье рассматривается место Афро-Американского варианта английского языка на международной арене, и по этой теме были проведены обширные исследования. Установлено, что в основе фундаментальной роли лингвокультурных факторов в формировании изученных нами вариантов английского языка лежит культурное разнообразие Африки и Америки. Формирование нового образа жизни, новые реалии, с которыми сталкиваются американцы, уникальное экономическое и политическое развитие этих стран, слова, взятые из языков коренных индейцев и иммигрантов, привели к формированию уникального лексикона Афро-Американские варианты английского языка.

***Ключевые слова:** Английский, вариант, интернациональный, афроамериканский, глобальный масштаб.*